

WOJCIECH SZCZEPAN STASZEWSKI

Ochrona zdrowia w traktatach o przyjaźni i współpracy zawartych przez Polskę z państwami sąsiednimi

Protection of Health in Treaties on Friendship and Cooperation Signed by Poland with Neighbouring Countries

Cooperation for health protection has played an important role in relations between countries and inspires great interest in these states and many international institutions. Bilateral cooperation, particularly the cooperation of neighbouring countries, is important in this context. The author analyses treaties on friendship and cooperation signed by Poland with neighbouring countries, that is, agreements that play a unique role in relations under treaties. It answers the research questions of whether these treaties accommodate provisions that refer to working together for health protection and, thus, whether this kind of cooperation is an expression of a shared interest of states, and whether this kind of cooperation has an adequate rank and guarantee of implementation.

WOJCIECH SZCZEPAN STASZEWSKI doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
ORCID – 0000-0002-4139-3475 / e-mail: wojciech.staszewski@kul.pl

SŁOWA KLUCZOWE: ochrona zdrowia,
traktaty o przyjaźni i współpracy,
traktaty polityczne, stosunki
traktatowe Polski, polska praktyka
traktatowa, stosunki traktatowe
Polski z państwami sąsiednimi

KEYWORDS: health protection, treaties
on friendship and cooperation,
political treaties, Poland's relations
under treaties, Polish treaty practice,
Poland's relations with neighbouring
countries under treaties

1 | Wprowadzenie

Współpraca w zakresie ochrony zdrowia od wielu lat budzi duże zainteresowanie państw i wielu instytucji międzynarodowych. Należy mieć na względzie, że została ona wymuszona naturą chorób, które nie znają granic i często wydarzenia w jednym państwie powodowały skutki zdrowotne w innych^[1]. Dowodzi tego i ostatni przypadek pandemii COVID-19, kiedy państwa pomimo podejmowania wielu działań nie były w stanie powstrzymać rozpowszechniania się wirusa SARS-CoV-2^[2]. Niestety, jak zwraca się uwagę, kryzys wywołany pandemią i brak zaufania do systemu międzynarodowej współpracy spowodował podejmowanie przez poszczególne państwa unitarnych działań i często doprowadził do rywalizacji pomiędzy państwami m.in. na rynku materiałów medycznych^[3]. Ale można też pokusić się o stwierdzenie, że uświadomił, iż często ta rywalizacja i brak współpracy prowadzi do chaosu i nie przynosi oczekiwanych efektów, a wręcz przeciwnie. Stąd wydaje się, że bez braku współpracy państwa nie będą mogły podejmować skutecznych działań, biorąc pod uwagę, że choroby nie znają granic.

Warto też przypomnieć, że początki zorganizowanej kooperacji międzynarodowej w zakresie ochrony zdrowia i nowego podejścia w tym zakresie sięgają połowy XIX wieku, a jej pierwszą formą stanowiły konferencje

¹ Irena Popiuk-Rysińska, „Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony zdrowia”, [w:] *Ochrona zdrowia w stosunkach międzynarodowych. Wybrane zagadnienia*, red. Wiesław Lizak, Anna M. Solarz (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013), 9.

² Piotr Baranowski, Jarosław Kardaś, Artur Pohl, Maria Spychała-Kij, „Pandemia COVID-19 jako wyzwanie dla nauki o stosunkach międzynarodowych”, [w:] *Unitarny i multilateralny wymiar polityk zdrowotnych państw w warunkach globalnej pandemii SARS-CoV-2*, red. Piotr Baranowski, Jarosław Kardaś, Artur Pohl (Poznań: Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2021), 3 (opracowanie dostępne na stronie: <https://wnpid.amu.edu.pl/badania/badania-nad-covid-19/polityki-zdrowotne-w-dobie-pandemii-covid-19>, przywołany rozdział dostępny na stronie: https://wnpid.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0028/217486/3.-Baranowski,-Kardas,-Pohl,-Spychala-Kij,-Pandemia-COVID-19-jako-wyzwanie-dla-nauki-o-stosunkach-miedzynarodowych.pdf. [dostęp: 22.08.2022]).

³ Baranowski, Kardaś, Pohl, Spychaj-Kij, „Pandemia COVID-19 jako wyzwanie dla nauki o stosunkach międzynarodowych”, 4.

sanitarne, które zostały zainicjowane w 1851 r.^[4] Od tego czasu rozpoczął się okres przyjmowania wielu umów międzynarodowych i budowy zinstytucjonalizowanego systemu międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony zdrowia^[5]. Zdynamizowanie rozwoju w zakresie wspomnianej współpracy nastąpiło po II wojnie światowej, a bardzo ważnym wydarzeniem w tym zakresie było powołanie Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), na podstawie podpisanej w Nowym Jorku w dniu 22 lipca 1946 r. Konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia^[6]. Celem organizacji, co jasno wynika z art. 1 Konstytucji, „jest osiągnięcie przez wszystkie ludy możliwie najwyższego poziomu zdrowia”. Należy przy tym podkreślić, że „zdrowie wszystkich ludów jest podstawą dla osiągnięcia pokoju i bezpieczeństwa, a zależne jest od najpełniejszej współpracy jednostek i państw”^[7].

Współpraca państw w zakresie ochrony zdrowia odgrywa istotne znaczenie i trudno sobie wyobrazić współczesne funkcjonowanie państw bez takiej kooperacji. W tym zakresie ważna jest współpraca na różnych płaszczyznach, także w ramach współpracy dwustronnej, a w szczególności pomiędzy sąsiadującymi państwami, czemu poświęcony został niniejszy artykuł. Jego celem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie badawcze, czy w traktatach o przyjaźni i współpracy (zwanym też traktatami politycznymi) zawartymi przez Polskę z państwami sąsiednimi, które są „najważniejszymi porozumieniami pod względem znaczenia dla realizacji określonej polityki zagranicznej, jakie mogą zawrzeć ze sobą państwa”^[8],

⁴ Jacek Barcik, *Międzynarodowe prawo zdrowia publicznego* (Warszawa: C.H. Beck, 2013), 6; Robert Tabaszewski, *Prawo do zdrowia w systemach ochrony praw człowieka* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016), 26; Popiuk-Rysińska, „Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony zdrowia”, 10.

⁵ Szerzej na ten temat piszą: Barcik, *Międzynarodowe prawo*, 6 i nast.; Tabaszewski, *Prawo do zdrowia*, 26 i nast.; Popiuk-Rysińska, „Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony zdrowia”, 10 i nast.

⁶ Konstytucja Światowej Organizacji Zdrowia, podpisana w Nowym Jorku w dniu 22 lipca 1946 r., Dz.U. 1948 r., Nr 61, poz. 477 ze zm. oraz *Zbiór statutów i regulaminów organizacji międzynarodowych*, red. Stanisław Hubert, t. II, *Organizacje wyspecjalizowane ONZ*, cz. 1, oprac. Jan Kolasa, Halina Okularczyk, Bolesław Paździor, Karol Wolfke (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1960), 394–416.

⁷ Preambuła Konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia. Zob. Elżbieta Socha, „Przedsięwzięcia Światowej Organizacji Zdrowia w zwalczaniu chorób endemicznych” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, T. LV (2003): 199–214.

⁸ Adam Banaszekiewicz, „Umowy międzynarodowe jako środek osiągnięcia celów w polityce zagranicznej”, [w:] *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki*

znalazły się postanowienia odnoszące się do współpracy w zakresie ochrony zdrowia, a tym samym, czy ten rodzaj współpracy stanowi przejaw wspólnego zainteresowania państw, a jeśli tak, to czy nadano mu odpowiednią rangę i gwarancje w jego realizacji.

2 | Traktat z zachodnim sąsiadem

Pierwszą umową o przyjaźni i współpracy, którą Polska zawarła z państwem sąsiednim, był Traktat z Republiką Federalną Niemiec, zawarty w dniu 17 czerwca 1991 r.^[9] Strony uzgodniły, że będą popierać wszechstronną współpracę w określonych dziedzinach profilaktyki zdrowotnej oraz we wspólnym zwalczaniu chorób zakaźnych i innych chorób, jak na przykład schorzeń serca i układu krążenia, nowotworów i AIDS (art. 34 ust. 1). Można stwierdzić, że wpisanie tego obszaru współpracy było konsekwencją zawartej już wcześniej, bo w dniu 10 listopada 1989 r. Umowy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych^[10]. Porozumienie to, ściśle powiązane z Umową o współpracy w dziedzinie nauki i techniki z dnia

zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku, red. Marian S. Wolański (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum 2004), 35.

⁹ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn w dniu 17 czerwca 1991 r., Dz.U. z 1992 r. Nr 14, poz. 56. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 38 ust. 2 Traktatu, weszła w życie w dniu 16 stycznia 1992 r.; Na temat Traktatu zob. Jan Barcz, „Polska – Niemcy. Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy”, *Państwo i Prawo*, nr 9 (1991): 26 i nast.; Jan Barcz, „Podstawy polityczne i prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1991*, red. Barbara Wizimirska (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1993), 64–65. Zob. także: *Akt dobrosąsiedzki. 30 lat traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. Jan Barcz, Krzysztof Ruchniewicz (Wrocław–Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2021).

¹⁰ Umowa między Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Federalnym Ministrem Młodzieży, Rodziny, Kobiet i Zdrowia Republiki Federalnej Niemiec o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych, sporządzona w Warszawie w dniu 10 listopada 1989 r., tekst opublikowany w Internetowej Bazie Traktatowej MSZ RP: <https://traktaty.msz.gov.pl/> [dostęp: 21.08.2022]. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 13 ust. 1 Umowy, weszło w życie w dniu 1 lutego 1990 r.

10 listopada 1989 r.^[11], co jasno wynika z preambuły i art. 13 ust. 1 Umowy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych, zawarto – jak podkreślono w preambule – pragnąc popierać i pogłębiać współpracę w przedmiotowym obszarze oraz uznając celowość połączenia wzajemnych wysiłków dla rozwiązywania szeregu problemów medycznych będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. Wyszczególniono kilka obszarów współpracy, a mianowicie: wymianę informacji w zakresie ochrony zdrowia i nauk medycznych; wysyłanie delegacji i indywidualnych naukowców w celu wymiany doświadczeń, wygłaszania wykładów oraz badania postępu w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych; zapraszania naukowców i specjalistów do udziału w międzynarodowych i krajowych kongresach, konferencjach i sympozjach; skoordynowane prowadzenie wspólnych prac badawczych; wymianę próbek preparatów farmaceutycznych, chemicznych i biologicznych, jak również sprzętu medycznego stosowanego w ramach współpracy oraz dalsze umacnianie kontaktów między wyższymi szkołami medycznymi, instytucjami badawczymi, szpitalami, instytucjami zajmującymi się profilaktyką, towarzystwami medycznymi i zrzeszeniami lekarzy (art. 2 ust. 1). Warto przy tym zauważyć, że zakres współpracy może być przez strony porozumienia uzupełniany lub zmieniany za obopólną zgodą (art. 2 ust. 2)^[12].

W Umowie także ustalono, że kontrahenci będą uzgadniać każdorazowo na okres dwóch lat program wykonawczy do umowy, który będzie zawierał wykaz wspólnych projektów (art. 4 ust. 1). Uzgodniono też, że strony będą

¹¹ Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy w dziedzinie nauki i techniki, sporządzona w Warszawie dnia 10 listopada 1989 r., tekst opublikowany w Internetowej Bazie Traktatowej MSZ RP: <https://traktaty.msz.gov.pl/> [dostęp: 21.08.2022]. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 14 ust. 1 Umowy, weszło w życie w dniu 1 lutego 1990 r.; Umowa ta określiła ogólne ramy prawne współpracy w dziedzinie nauki i techniki, a została zawarta – co uwypuklono w preambule – ze względu na obopólne zainteresowanie postępowaniem w dziedzinie nauki, badań naukowych i techniki oraz wynikające z tego korzyści dla kontrahentów.

¹² Jako przykład polsko-niemieckiej współpracy w zakresie ochrony zdrowia można podać powołanie Centrum Monitorowania Chorób Nowotworowych w Zielonej Górze, które zostało utworzone na mocy porozumienia z niemieckim Stowarzyszeniem Brandenburskim Tumorzentrum w Bad Saarow. Zob. Bogdan Ślusarczyk, „Wybrane projekty z zakresu ochrony zdrowia realizowane w administracji publicznej i współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w latach 2007–2012 ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubuskiego” *Studia Administracyjne*, nr 8 (2016): 13. <http://doi.org/10.18276/sa.2016.8-01>. Zob. też: „Pomożemy walczyć z rakiem”, *Gazeta Lubuska* (24 maja 2013 r.): 10.

umożliwiać wykorzystywanie swoich doświadczeń, w tym tych w ramach wzajemnej współpracy, międzynarodowym organizacjom medycznym, a w szczególności Światowej Organizacji Zdrowia (art. 8).

Należy też zaznaczyć, że Traktat z 1991 r. przewiduje, że strona niemiecka będzie udzielać stronie polskiej pomocy w przejściu od państwowego systemu ochrony zdrowia do systemu powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego (art. 34 ust. 2).

3 | Traktaty z południowymi sąsiadami

W 1991 r. został także podpisany Układ między Rzeczpospolitą Polską a Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy^[13]. Został on podpisany przed podziałem Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej na Republikę Czeską oraz Republikę Słowacką i obecnie obowiązuje zarówno w stosunkach polsko-czeskich oraz polsko-słowackich, gdyż oba państwa (Czechy i Słowacja) w drodze sukcesji przyjęły wynikające z niego zobowiązania^[14]. W umowie

¹³ Układ między Rzeczpospolitą Polską a Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy, podpisany w Krakowie w dniu 6 października 1991 r., Dz.U. z 1992 r. Nr 59, poz. 296. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 23 ust. 1 Układu, weszła w życie w dniu 4 maja 1992 r.

¹⁴ Stosunki traktatowe w stosunkach polsko-czeskich i polsko-słowackich uregulowały: Protokół między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Czeskiej o sukcesji umów dwustronnych i przeglądzie systemu traktatowego między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Czeską, podpisany w Warszawie w dniu 29 marca 1996 r. (Wszedł w życie w dniu 23 sierpnia 1996 r.) oraz Protokół między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Słowackiej dotyczący obowiązywania w stosunkach między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Słowacką dwustronnych umów międzynarodowych zawartych między Polską (Rzeczpospolitą Polską, Polską Rzeczpospolitą Ludową) a Czechosłowacją (Republiką Czechosłowacką, Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną, Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną) w latach 1918–1992, podpisany w Bratysławie w dniu 8 lipca 1993 r. (Wszedł w życie w dniu 6 czerwca 1994 r.). Teksty obu umów – Anna Przyborowska-Klimczak, Wojciech Staszewski, *Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi. Wybór dokumentów* (Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 1998), 85–87, 117–119. Na temat porozumień sukcesyjnych pisze: Adam Banaszkiewicz, *Umowy międzynarodowe zawarte przez Polskę z państwami europejskimi w latach 1989–2000 jako środek realizacji polskiej polityki zagranicznej* (Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2007), 120 i nast.

tej państwa „[...] dążąc do wszechstronnego rozwoju wzajemnych stosunków i przyjacielskiej współpracy w oparciu o zasady dobrego sąsiedztwa [...]” uzgodniły, że będą popierać wszechstronną współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia, higieny sanitarnej, w szczególności w zakresie zapobiegania i zwalczania chorób cywilizacyjnych, zakaźnych i innych (art. 18 ust. 1).

Warto zaznaczyć, że w stosunkach polsko-czeskich i polsko-słowackich obowiązuje nadal Umowa o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia z dnia 17 listopada 1950 r.^[15] Porozumienie to zobowiązuje kontrahentów do współpracy i udzielania sobie wzajemnej pomocy we wszystkich zagadnieniach i we wszystkich dziedzinach ochrony zdrowia. Państwa będą popierały wymianę doświadczeń oraz wszechstronnie informowały się o osiągnięciach w zakresie zdrowotności publicznej (art. 1). Ustalono też w porozumieniu, że strony będą prowadziły wspólnie przedsięwzięcia w zakresie zwalczania chorób zakaźnych w przypadku pojawienia się na ich terytorium. Będą one miały na celu: przesyłanie wzajemnych periodycznych meldunków o pojawieniu się chorób zakaźnych oraz informacji o dokonanych zarządzeniach obronnych; wykonywanie wspólnych zarządzeń ochronnych w przypadku wybuchu epidemii o większych rozmiarach; wzajemną pomoc przy zaopatrywaniu w środki, służące do zwalczania chorób zakaźnych; ścisłą współpracę fachowców i instytutów naukowych w zakresie walki przeciw chorobom zakaźnym; wspólne odejmowanie i rozwijanie wszelkich działalności mających na celu zwalczanie chorób zakaźnych (art. 3). Uzgodniono także m.in. zagadnienia współpracy w dziedzinie szkolenia i kształcenia pracowników służby zdrowia, jak też współpracy instytutów naukowych w zakresie służby zdrowia.

Artykuł 2 Umowy przewiduje, że państwa będą ściśle współpracować w dziedzinie opieki zdrowotnej, a także będą popierały wzajemną opiekę zdrowotną, zwłaszcza wymianę pacjentów ze specjalnym uwzględnieniem dzieci, młodzieży i „przodowników pracy”. Zobowiązuje także strony do zapewnienia przebywającym na ich terytorium obywatelom kontrahenta takie same traktowanie pod względem opieki zdrowotnej jak własnym obywatelom. Postanowienia tego artykułu zostały zawieszono w stosunkach polsko-czeskich na podstawie zawartego w dniu 5 marca

¹⁵ Umowa o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, sporządzona w Warszawie dnia 17 listopada 1950 r., tekst opublikowany w Internetowej Bazie Traktatowej MSZ RP: <https://traktaty.msz.gov.pl/> [dostęp: 21.08.2022]. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 8 Umowy, weszło w życie w dniu 9 marca 1951 r.

1997 r. Porozumienia w formie wymiany not dotyczącego zmiany Umowy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką^[16]. Warto też podkreślić, że charakterystycznym *signum temporis* jest powołanie się w przywołanym art. 2 na „przodowników pracy” oraz w art. 1 użycie stwierdzenia „w okresie budowania socjalizmu”^[17].

Należy także wspomnieć, że w stosunkach polsko-czeskich i polsko-słowackich uzgodniono zagadnienia współpracy naukowej, w tym m.in. prowadzonych badań naukowych oraz współpracy szkół wyższych i placówek badawczych oraz naukowo-rozwojowych, w następujących porozumieniach międzynarodowych: w stosunkach polsko-czeskich w Umowie o współpracy w dziedzinie nauki i techniki z dnia 13 stycznia 2000 r.^[18] oraz w Umowie o współpracy w dziedzinie kultury, szkolnictwa i nauki

¹⁶ Porozumienie między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską dotyczące zmiany Umowy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, sporządzonej w Warszawie dnia 17 listopada 1950 roku, zwarte w formie wymiany not, nota polska z dnia 7 lutego 1997 r., a nota czeska z dnia 7 marca 1997 r., tekst opublikowany w Internetowej Bazie Traktatowej MSZ RP: <https://traktaty.msz.gov.pl/> [dostęp: 21.08.2022]. Porozumienie weszło w życie, jak wynika z treści noty czeskiej i informacji umieszczonej na stronie ministerstwa w dniu 21 lutego 1997 r.

¹⁷ Por. Informacja Rady Ministrów w sprawie przeglądu zgodności umów międzynarodowych z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Druk Nr 1413 z dnia 23 września 1999 r. oraz Oświadczenie rządowe w z dnia 30 maja 2001 r. o utracie mocy obowiązującej niektórych umów międzynarodowych, Dz.U. z 2001 r. Nr 143, poz. 1602. Na temat niezgodności umów międzynarodowych z Konstytucją RP pisze: Renata Szafarz, „Umowy międzynarodowe niezgodne z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej”, [w:] *Prawo, instytucja i polityka w procesie globalizacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Symonidesowi*, red. Edward Halizak, Roman Kuźniar (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2003), 53–56. Zob. także: Renata Szafarz, „Stosunki traktatowe Rzeczypospolitej Polskiej. Nowa jakość w latach 1989–2000” *Studia Prawnicze*, nr 2 (2003): 49–50; Tomasz Kamiński, Karol Karski, „O umowach międzynarodowych niezgodnych z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej raz jeszcze” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, nr 5 (2007). <http://doi.org/10.26106/078n-tw48>; Karol Karski, Tomasz Kamiński, „Effective Application of the Rule on Fundamental Change of Circumstances to Treaties Contravening the 1997 Polish Constitution” *International Community Law Review*, nr 1 (2015). <http://doi.org/10.1163/18719732-12341295>.

¹⁸ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Czeskiej o współpracy w dziedzinie nauki i techniki, podpisana we Wrocławiu dnia 13 stycznia 2000 r., M.P. z 2007 r. Nr 56, poz. 627. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 9 ust. 1 Umowy, weszło w życie w dniu 28 maja 2007 r.

z dnia 30 września 2003 r.^[19], a w stosunkach polsko-słowackich w Umowie o współpracy kulturalnej, oświatowej i naukowej z dnia 23 marca 2000 r.^[20] oraz w Umowie o współpracy naukowo-technicznej z 2004 r.^[21]

4 | Traktaty ze wschodnimi sąsiadami

Polska zawierała traktaty o przyjaźni i współpracy ze wschodnimi sąsiadami w latach 1992–1994, a mianowicie z Ukrainą w dniu 18 maja 1992 r.^[22], Federacją Rosyjską w dniu 22 maja 1992 r.^[23], Republiką Białoruś w dniu 23 czerwca 1992 r.^[24] i Republiką Litewską w dniu 26 kwietnia 1994 r.^[25]

¹⁹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem republiki Czeskiej o współpracy w dziedzinie kultury, szkolnictwa i nauki, podpisane w Pradze dnia 30 września 2003 r., Dz.U. z 2004 r. Nr 244, poz. 2449. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 18 Umowy, weszło w życie w dniu 8 sierpnia 2004 r.

²⁰ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Słowackiej o współpracy kulturalnej, oświatowej i naukowej, sporządzona w Bratysławie dnia 23 marca 2000 r., M.P. z 2006 r. Nr 6, poz. 123. Porozumienie, zgodnie z art. 29 Umowy, weszło w życie w dniu 22 października 2001 r.

²¹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Słowackiej o współpracy naukowo-technicznej, podpisana w Warszawie dnia 18 listopada 2004 r., M.P. z 2005 r. Nr 59, poz. 794. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 11 Umowy, weszło w życie w dniu 25 maja 2005 r.

²² Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, sporządzony w Warszawie w dniu 18 maja 1992 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 125, poz. 573. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 21 ust. 1 Traktatu, weszła w życie w dniu 30 grudnia 1992 r.

²³ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie w dniu 22 maja 1992 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 291. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 21 ust. 1 Traktatu, weszła w życie w dniu 8 maja 1993 r.

²⁴ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, sporządzony w Warszawie w dniu 23 czerwca 1992 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 118, poz. 527. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 27 Traktatu, weszła w życie w dniu 30 marca 1993 r.

²⁵ Traktat między Rzeczpospolitą Polską Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie w dniu 26 kwietnia 1994 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 15, poz. 71. Umowa, zgodnie z postanowieniami art. 27 Traktatu, weszła w życie w dniu 26 listopada 1994 r.

W traktacie polsko-ukraińskim^[26] strony zobowiązały się, że będą rozwijać wszechstronną współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny środowiska, w szczególności w zakresie zwalczania chorób zakaźnych, cywilizacyjnych i innych powodowanych warunkami środowiska, oraz zapobiegania tym chorobom. W dodatku przyjęto, że kontrahenci będą realizować wzajemną wymianę informacji w tych dziedzinach (art. 17 ust. 1).

W następstwie przyjętego zobowiązania w 2008 r. została podpisana Umowa między Ministrem Zdrowia Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Ochrony Zdrowia Ukrainy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia^[27]. Kontrahenci „[...] kierując się chęcią promowania współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia między swoimi państwami [...]” uzgodnili, że będą popierać i poszerzać współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i kształcenia medycznego, a najważniejsze obszary współpracy zostaną określone za obopólną zgodą, przy uwzględnieniu obszarów ich interesujących (art. 1). Wyszczególniono dziedziny, w których strony będą rozwijać i poszerzać współpracę, a mianowicie: kardiologia i kardiochirurgia; neurochirurgia; położnictwo i ginekologia; mikrochirurgia oka; neonatologia; ortopedia i traumatologia (art. 2).

Strony zobowiązały się do rozwijania i popierania współpracy w dziedzinie zdrowia publicznego, a w szczególności HIV/AIDS oraz zwalczania chorób zakaźnych. Ustalono też, że korzystnymi formami współpracy są: wymiana informacji w dziedzinie ochrony zdrowia, które budzą wzajemne zainteresowanie; wymiana specjalistów w celu prowadzenia badań i konsultacji określonych jako priorytetowe (ma to odbywać się na koszt strony delegującej); bezpośrednia współpraca pomiędzy instytucjami i organizacjami obu kontrahentów; wymiana informacji na temat nowego sprzętu, technologii i produktów farmaceutycznych, wytworzonych na terytorium państw-stron oraz inne, uzgodnione wzajemnie formy współpracy (art. 3-4).

W Umowie uzgodniono także m.in. kwestie związane z wymianą informacji na temat kongresów i sympozjów międzynarodowych dotyczących

²⁶ Na temat okoliczności zawarcia Traktatu zob. Mirosław Cieślak, „Stosunki polsko-ukraińskie”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. Barbara Wizimirska (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1994), 135 i nast. Obszerną analizę postanowień tego Traktatu zawiera opracowanie: Beata Surmacz, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002).

²⁷ Umowa między Ministrem Zdrowia Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Ochrony Zdrowia Ukrainy o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia, podpisana w Warszawie dnia 14 marca 2008 r., M.P. z 2010 r. Nr 36, poz. 511.

problemów opieki zdrowotnej i medycznej odbywających się na obszarze państw-stron oraz wymianę spisu literatury, czy innego rodzaju materiałów informacyjnych z zakresu wiedzy o zdrowiu, które zostały przygotowane na terytorium państw-stron.

Umowa ta weszła w życie, zgodnie z jej art. 9 ust. 1, z dniem jej podpisania, a więc 14 marca 2008 r. i została zawarta na okres pięciu lat, a zatem już wygasła. Niestety do tej pory nie zawarto kolejnego porozumienia regulującego współpracę w obszarze ochrony zdrowia.

Dodać wypada, że zagadnienia współpracy naukowej uregulowane są w Umowie o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty z 1997 r.^[28]

Traktat polsko-rosyjski z 1992 r.^[29] zawiera odpowiednie postanowienie w przedmiotowym zakresie w art. 14, który stanowi, że kontrahenci będą popierać wszechstronną współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny sanitarnej, w szczególności w zakresie zapobiegania i zwalczania chorób cywilizacyjnych i zakaźnych.

Kierując się postanowieniami polsko-rosyjskiego Traktatu o przyjaźni i współpracy strony zawarły w 1993 r. Umowę o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty^[30], która oprócz uregulowania wspomnianych w tytule dziedzin odniosła się także do kwestii ochrony zdrowia. W art. 25 Umowy stwierdzono, że kontrahenci będą realizować współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych na podstawie bezpośrednich porozumień.

Polska i Rosja nie zawarły do tej pory umowy bezpośrednio odnoszącej się i określającej ramy prawne wzajemnej współpracy w zakresie ochrony zdrowia.

W Traktacie polsko-białoruskim^[31], podobnie jak w Traktacie polsko-rosyjskim, przyjęto, że strony będą popierać wszechstronną współpracę

²⁸ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 3, poz. 29. Porozumienie, zgodnie z postanowieniami art. 26 Umowy, weszło w życie w dniu 22 listopada 1999 r.

²⁹ Na temat okoliczności zawarcia Traktatu zob. Wojciech Zajączkowski, „Stosunki polsko-rosyjskie”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, 188 i nast.

³⁰ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Warszawie dnia 25 sierpnia 1993 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 36, poz. 133. Porozumienie, zgodnie z art. 30 Umowy, weszło w życie w dniu 15 grudnia 1993 r.

³¹ Na temat okoliczności zawarcia Traktatu zob. Marek Palmowski, „Stosunki polsko-białoruskie” *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, 145 i nast. Na temat postanowień Traktatu pisze: Mirosław Habowski, „Stosunki Białorusi z Polską”,

w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny sanitarnej, w szczególności w zakresie zapobiegania oraz zwalczania chorób zakaźnych i związanych ze współczesną cywilizacją (art. 23 ust. 1).

Należy też zauważyć, że również w stosunkach polsko-białoruskich nie zawarto do tej pory odrębnego porozumienia dotyczącego współpracy w zakresie ochrony zdrowia, a zawarta w 1995 r. Umowa o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty^[32] odnosi się do tych kwestii, podobnie jak wspomniana Umowa polsko-rosyjska z 1993 r. Artykuł 31 polsko-białoruskiej Umowy z 1995 r. stanowi, że strony będą rozwijać współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i nauk medycznych na podstawie odrębnych porozumień.

W obecnej sytuacji geopolitycznej można stwierdzić, że nie zostaną zawarte tego typu porozumienia w stosunkach polsko-rosyjskich i polsko-białoruskich.

W ostatnim zawartym przez Polskę z państwem sąsiednim traktacie o przyjaźni i współpracy, w Traktacie polsko-litewskim^[33] zawarto identyczne postanowienie, jak w Traktacie polsko-rosyjskim. Strony uzgodniły, że będą popierać wszechstronną współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny sanitarnej, w szczególności w zakresie zapobiegania i zwalczania chorób cywilizacyjnych i zakaźnych (art. 22 ust. 1).

Do tego obszaru współpracy odniesiono się także w zawartej w 1998 r. Umowie o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki^[34]. Jej art. 21 stanowi, że kontrahenci będą popierać współpracę w dziedzinie

[w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. Ireneusz Topolski (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009), 239–240.

³² Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Warszawie dnia 27 listopada 1995 r., Dz.U. z 1996 r. Nr 76, poz. 365. Porozumienie, zgodnie z art. 33 Umowy, weszło w życie w dniu 29 kwietnia 1996 r.

³³ Na temat Traktatu i okoliczności jego zawarcia zob. Leon Brodowski, „Stosunki z Litwą”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1995*, red. Barbara Wizińska (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1995), 115 i nast.; Adam Banaszkiwicz, „Traktaty i najważniejsze umowy międzynarodowe zawarte przez Polskę z Republiką Litewską w latach 1991–2011” *Wschodnioznawstwo*, t. VII (2013): 79 i nast.

³⁴ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki, sporządzona w Wilnie dnia 17 grudnia 1998 r., M.P. z 2002 r. Nr 31, poz. 491. Porozumienie, zgodnie z art. 25 Umowy, weszło w życie w dniu 5 stycznia 2000 r. Na temat postanowień Umowy pisze: Banaszkiwicz, „Traktaty i najważniejsze umowy międzynarodowe”, 90–91.

nauk medycznych i ochrony zdrowia, która odbywać się będzie na podstawie odrębnych porozumień.

Dwadzieścia lat później, bo w 2018 r. zostało uzgodnione Porozumienie między Ministrem Zdrowia Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Zdrowia Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia^[35]. Weszło ono w życie, zgodnie z postanowieniami jej art. 6 ust. 1, w dniu 20 grudnia 2019 r. i zostało zawarte na czas określony – ma obowiązywać przez okres pięciu lat.

W Porozumieniu uzgodniono, że państwa-strony będą rozwijać i wspierać współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia w oparciu o zasadę równości, z poszanowaniem wzajemnych interesów, zgodnie z prawem wewnętrznym i zgodnie z przyjętymi zobowiązaniami międzynarodowymi (art. 1). Współpraca ta będzie rozwijana w następujących obszarach: reformy systemu ochrony zdrowia; produktów leczniczych i wyrobów medycznych; zapobiegania i kontroli chorób zakaźnych; przeciwdziałania, wczesnego wykrywania i leczenia przewlekłych chorób niezakaźnych; planowania i zarządzania zasobami ludzkimi w ochronie zdrowia; e-zdrowia i innowacyjności w ochronie zdrowia; transgranicznej ochrony zdrowia; ratownictwa medycznego oraz innych, wspólnych zainteresowań i uzgodnionych przez kontrahentów (art. 2). W ramach określonych obszarów strony będą podejmowały działania polegające na wymianie delegacji ekspertów w celu wymiany doświadczeń i prowadzenia krótkoterminowych programów współpracy, a także na braniu udziału w wydarzeniach tematycznych organizowanych przez strony Porozumienia oraz organizowaniu wspólnych wydarzeń, takich jak wizyty studyjne, konferencje czy seminaria. Warto też zauważyć, że strony mogą także uzgodnić inne formy współpracy (art. 3). Uzgodniono w umowie także sprawy finansowe związane z wydatkami powiązаныmi z wykonywaniem umowy, jak też kwestie ewentualnych sporów i rozbieżności dotyczących interpretacji i stosowania Porozumienia.

³⁵ Porozumienie między Ministrem Zdrowia Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Zdrowia Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia, podpisane w Wilnie dnia 23 listopada 2018 r., M.P. z 2020 r., poz. 224.

5 | Wnioski końcowe

Z przeprowadzonej analizy postanowień traktatów o przyjaźni i współpracy zawartych przez Polskę z państwami sąsiednimi wynika, że we wszystkich nich znalazły się postanowienia odnoszące się do współpracy w zakresie ochrony zdrowia. Postanowienia te są bardzo zbliżone do siebie, a czasami identyczne, stanowiąc, że strony będą popierać (w przypadku Traktatu polsko-ukraińskiego: „rozwijać”) wszechstronną współpracę w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny sanitarnej (w Traktacie polsko-niemieckim: „w określonych dziedzinach profilaktyki zdrowotnej”, a w Traktacie polsko-ukraińskim: „w dziedzinie ochrony zdrowia i higieny środowiska”), w szczególności w zakresie zapobiegania i zwalczania chorób cywilizacyjnych^[36] i zakaźnych (w Traktacie polsko-czeskim dodano jeszcze „i innych”, w Traktacie polsko-ukraińskim: „i innych powodowanych warunkami środowiska, oraz zapobieganie tym chorobom”, a w Traktacie polsko-niemieckim: „we wspólnym zwalczaniu chorób zakaźnych i innych chorób, jak na przykład chorzenia serca i układu krążenia, nowotworów i AIDS”). Dodatkowo w Traktacie polsko-ukraińskim kontrahenci uzgodnili, że będą realizować wzajemną wymianę informacji w tych dziedzinach, a w Traktacie polsko-niemieckim, że strona niemiecka będzie udzielać Polsce pomocy w przejściu od państwowego systemu ochrony zdrowia do systemu powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego.

Zamieszczenie w traktatach o przyjaźni i współpracy zawartych przez Polskę z państwami sąsiednimi postanowień odnoszących się do współpracy w zakresie ochrony zdrowia dowodzi, że strony tych umów uznają doniosłą rolę tego typu współpracy międzynarodowej, w tym w kształtowaniu przyjaznych stosunków między nimi, pamiętając o tym, co wyrażono w preambule Konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia, że „osiągnięcia każdego państwa w popieraniu i ochronie zdrowia przedstawiają wartość dla wszystkich”. Przyjęte w umowach rozwiązania w pełni gwarantują możliwość realizacji tego rodzaju współpracy, przy czym jej urzeczywistnienie uzależnione jest od zawarcia przez państwa umów bezpośrednio odnoszących się do współpracy w zakresie ochrony zdrowia i szczególnie określających jej zakres.

³⁶ W Traktacie polsko-białoruskim użyto określenia „związanych ze współczesną cywilizacją”.

Warto podkreślić, że w stosunkach polsko-niemieckich, polsko-czeskich, polsko-słowackich i polsko-litewskich obowiązują odrębne porozumienia określające ramy prawne współpracy stron w zakresie ochrony zdrowia. Umowa tego typu obowiązywała także przez pięć lat z Ukrainą i można liczyć, że w perspektywie czasu zostanie zawarta kolejna. W stosunkach polsko-rosyjskich, polsko-białoruskich i polsko-litewskich podkreślono znaczenie współpracy w zakresie ochrony zdrowia także w umowach o współpracy naukowej, niemniej jednak do dzisiaj nie zawarto z Białorusią i Rosją odrębnych porozumień odnoszących się bezpośrednio do tego rodzaju kooperacji.

Bibliografia

- Akt dobrosąsiedzki. 30 lat traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, red. Jan Barcz, Krzysztof Ruchniewicz. Wrocław-Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2021.
- Banaszkiewicz Adam, „Traktaty i najważniejsze umowy międzynarodowe zawarte przez Polskę z Republiką Litewską w latach 1991–2011” *Wschodnioznawstwo*, t. VII (2013): 77–99.
- Banaszkiewicz Adam, „Umowy międzynarodowe jako środek osiągnięcia celów w polityce zagranicznej”, [w:] *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku*, red. Marian S. Wolański. 13–38. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2004.
- Banaszkiewicz Adam, *Umowy międzynarodowe zawarte przez Polskę z państwami europejskimi w latach 1989–2000 jako środek realizacji polskiej polityki zagranicznej*. Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2007.
- Baranowski Piotr, Kardaś Jarosław, Pohl Artur, Spychała-Kij Maria, „Pandemia COVID-19 jako wyzwanie dla nauki o stosunkach międzynarodowych”, [w:] *Unitarny i multilateralny wymiar polityk zdrowotnych państw w warunkach globalnej pandemii SARS-CoV-2*, red. Piotr Baranowski, Jarosław Kardaś, Artur Pohl. 1–22. Poznań: Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 2021. <https://wnpid.amu.edu.pl/badania/badania-nad-covid-19/polityki-zdrowotne-w-dobie-pandemii-covid-19>; https://wnpid.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0028/217486/3.-Baranowski,-Kardas,-Pohl,-Spychala-Kij,-Pandemia-covid-19-jako-wyzwanie-dla-nauki-o-stosunkach-miedzynarodowych.pdf.

- Barcik Jacek, *Międzynarodowe prawo zdrowia publicznego*. Warszawa: C.H. Beck, 2013.
- Barcz Jan, „Podstawy polityczne i prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1991*, red. Barbara Wizimirska. 60–68. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1993.
- Barcz Jan, „Polska – Niemcy. Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy” *Państwo i Prawo*, nr 9 (1991): 26–33.
- Brodowski Leon, „Stosunki z Litwą”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1995*, red. Barbara Wizimirska. 115–118. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1995.
- Cieślak Mirosław, „Stosunki polsko-ukraińskie”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. Barbara Wizimirska. 135–144. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1994.
- Habowski Mirosław, „Stosunki Białorusi z Polską”, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. Ireneusz Topolski. 233–253. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.
- Kamiński Tomasz, Karol Karski, „O umowach międzynarodowych niezgodnych z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej raz jeszcze” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, nr 5 (2007): 82–109. <http://doi.org/10.26106/078n-tw48>.
- Karski Karol, Tomasz Kamiński, „Effective Application of the Rule on Fundamental Change of Circumstances to Treaties Contravening the 1997 Polish Constitution” *International Community Law Review*, No. 1 (2015): 68–94. <http://doi.org/10.1163/18719732-12341295>.
- Palmowski Marek, „Stosunki polsko-białoruskie”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. Barbara Wizimirska. 145–150. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1994.
- „Pomożemy walczyć z rakiem” *Gazeta Lubuska*, 24 maja (2013): 10.
- Popiuk-Rysińska Irena, „Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony zdrowia”, [w:] *Ochrona zdrowia w stosunkach międzynarodowych. Wybrane zagadnienia*, red. Wiesław Lizak, Anna M. Solarz. 9–33. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Przyborowska-Klimczak Anna, Wojciech Staszewski, *Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi. Wybór dokumentów*. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, 1998.
- Socha Elżbieta, „Przedsięwzięcia Światowej Organizacji Zdrowia w zwalczaniu chorób endemicznych” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, t. LV (2003): 199–214.

- Surmacz Beata, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002.
- Szafarz Renata, „Stosunki traktatowe Rzeczypospolitej Polskiej. Nowa jakość w latach 1989–2000” *Studia Prawnicze*, nr 2 (2003): 6–50.
- Ślusarczyk Bogdan, „Wybrane projekty z zakresu ochrony zdrowia realizowane w administracji publicznej i współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w latach 2007–2012 ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubuskiego” *Studia Administracyjne*, nr 8 (2016): 5–18. <http://doi.org/10.18276/sa.2016.8-01>.
- Tabaszewski Robert, *Prawo do zdrowia w systemach ochrony praw człowieka*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016.
- Zajączkowski Wojciech, „Stosunki polsko-rosyjskie”, [w:] *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. Barbara Wizimirska. 187–193. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1994.
- Zbiór statutów i regulaminów organizacji międzynarodowych*, red. Stanisław Hubert, t. II, Organizacje wyspecjalizowane ONZ, cz. 1, oprac. Jan Kolasa, Halina Okularczyk, Bolesław Paździor, Karol Wolfke. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1966.

